

rabaya 1980, s. 177-193; Zamakhsyari Dhofier, *Tradisi Pesantren: Studi Tentang Pandangan Hidup Kyai*, Jakarta 1982, s. 85-90; Martin van Bruinessen, "Ahmad Khatib Sambas", *Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman périphérique du XIXe siècle à nos jours* (ed. M. Gaboriau v.dêgr.), Paris 1998, s. 14-15; a.mf., "Aḥmad Khaṭīb Sambas", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2007, fas. 1, s. 69-71; C. Snouck-Hurgronje, *Mekka in the Latter Part of the 19th Century* (trc. J. H. Monahan), Leiden 2007, s. 278, 287, 296. İSMAIL HAKKI GÖKSOY

SÂMERRÂÎ

(السامرائي)

İbrâhîm b. Ahmed
b. Râşid es-Sâmerrâî
(ö. 2001)

Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Kaynaklara göre 1923, kendi ifadesine göre (Süreyhî, s. 94) 1916 yılında Irak'ın Amâre şehrinde doğdu. Dedesi Râşid, Sâmerriâ şehrinde gelerek Amâre'ye yerleşmişti. İbrâhîm es-Sâmerrâî küçük yaşta annesini ve babasını kaybettiğinden teyzesinin yanında yetişti. İlk ve orta okulu Amâre'de okudu. Ardından Bağdat'a giderek Dârü'l-muallimîn el-ibtidâiyye'ye girdi (1937). Burayı bitirince ilkokul öğretmenliği oldu (1940). Daha sonra Bağdat Üniversitesi'nde bugün Külliyyetü't-terbiye olan Dârü'l-muallimîn el-âliye'den mezun oldu (1945). En önemli hocaları Arap dilinde Mustafa Cevâd, Arap edebiyatında Muhammed Mehdî el-Basîr, İslâm tarihinde Abdülazîz ed-Dûrî ve eğitim alanında Mettâ Akrâvî idi. Arap Dili Bölümü'nü bitirince Bağdat'ta, Arapça ve İslâm tarihi dışındaki derslerde eğitim dili İngilizce olan Külliyyetü'l-Melik Faysal adlı lise seviyesindeki okula Arap dili öğretmeni olarak tayin edildi (1946).

Sâmerrâî, 1948'de doktora yapmak üzere bir grup öğrenciyle birlikte Sorbonne Üniversitesi'ne gönderildi. Burada İbrânîce, Ârâmîce, Habeşçe, Sebe dili, Asurca, Bâbilce gibi Sâmi dilleri okudu. Jean Cantineau, Evariste Lévi-Provençal, Louis Massignon, Régis Blachère ve Charles Pellat gibi şarkiyatçılardan ders aldı. Temel doktora tezi olarak "el-Cümûc fi'l-Ḳur'ân muḳârane bi-şiyegî'l-cümûc fi'l-luğâti's-Sâmîyye" başlıklı çalışmasını, yan tez olarak da Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in Arap belâgatına dair *el-Meselü's-sâ'ir*'inin tenkitli neşrini takdim etti (1956). 1956'da Bağdat'a dönünce Külliyyetü'l-âdâb ve'l-ulûm'un Arap Dili Bölümü'nde öğretim görevlisi oldu,

Süryânîce dersler verdi. 1958 askerî darbesinden sonra Kültür Bakanlığı'nda neşriyat müdürü olarak tayin edildiyse de bir müddet sonra Külliyyetü'l-âdâb'daki görevine iade edildi, 1960'ta yardımcı doçent, 1965'te de profesör unvanını aldı. Tunus, Küveyt, Beyrut, Hartum, Libya, Cezayir, Kahire ve Paris üniversitelerinde dersler verdi. 1981'de emekliye ayrıldıktan sonra Amman'a gitti, Ürdün Üniversitesi'nde (1982-1987) ve San'a Üniversitesi'nde (1987-1996) çalıştı. 1996'da Amman'a dönen Sâmerriâ bilimsel faaliyetlerine burada devam etti. 25 Nisan 2001 tarihinde Amman'da vefat etti. XX. yüzyılın en büyük Arap dilcileri arasında sayılan Sâmerriâ, Arap dilinin tarihî gelişimi ve Arap gramerinin yenilenmesi üzerine çalışmalar yapmıştır. el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî, Mecmau'l-luğâti'l-Arabiyye (Mısır, Suriye ve Ürdün), Lecnetü'l-mu'cemiyyeti't-Tünisiyye, el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-Hindî ve el-Cem'îyyetü'l-lugaviyyetü'l-Ferensiyey gibi Arap dili alanında faaliyet gösteren birçok kuruma üye olmuş, ulusal ve uluslararası kongre ve sempozyumlara katılmış, yüksek lisans ve doktora tezleri yönetmiştir.

Eserleri. Sâmerriâ 100'den fazla kitap hazırlamış, dergilerde 295 makalesi yayımlanmıştır. Bazı eserleri şunlardır: **Telif:** *Dirâsât fi'l-luğa* (Bağdat 1961), *el-A'âmü'l-Arabiyye: Dirâse luğaviyye ictimâ'iyye* (Bağdat 1964), *el-Fi'l zemânühü ve ebniyetüh* (Bağdat 1386/1966), *Min Mu'cemi 'Abdillâh b. el-Muḳaffâ'* (Beyrut 1974, 1984), *Ma'a'l-meşâdir fi'l-luğa ve'l-edeb: Naḳd li-merâci'i'l-luğa ve'l-edeb* (I-II, Bağdat 1979-1980; I-III, Amman 1983), *Mu'cemü'l-ferâ'id* (Beyrut 1984), *Ma'a'l-Ma'arrî el-luğavî* (Beyrut 1984), *Mine'z-zâ'î min Mu'cemi's-şu'arâ' li'l-Merzûbânî* (Beyrut 1984), *Dirâsât fi'l-luğateyn es-Süryâniyye ve'l-Arabiyye* (Beyrut 1985), *Min Esâlibi'l-Ḳur'ân* (2. bs., Beyrut 1987), *Mu'cemiyyât* (Beyrut 1991), *es-Seyyid Maḥmûd Şükrî el-*

Sâmerrâî

Âlûsi ve Bülûğu'l-ereb (Beyrut 1992), *ed-Daḥîl fi'l-Fârisiyye ve'l-Arabiyye ve't-Türkiyye* (Beyrut 1997), *Ḥadişü's-sinîn: Sîre zâtiyye* (Amman 1998), *Riḥle fi'l-mu'cemi't-târîhî* (Kahire 1419/1999), *Fevâtü mâ fâte min ḥadişü's-sinîn (mine's-sireti'z-zâtiyye)* (Amman 2002), *Fi'l-Emsâli'l-Arabiyye* (Küveyt, ts., Vizâretü'l-i'lâm).

Neşir: *Kutâmî, Divânü'l-Ḳuṭâmî* (Beyrut 1960, Ahmed Matlûb ile birlikte); *Radiyyüddin es-Sâgânî, Kitâbü Yef'ûl* (Basra 1960); *Zeccâc, Ḥalku'l-insân* (Bağdat 1962, 1964); *Kays b. Hatîm, Divânü Kays b. el-Ḥaḳîm* (Bağdat 1962, Ahmed Matlûb ile birlikte); *Batalyevsî, Kitâbü'l-Mesâ'il ve'l-ecvibe* (Bağdat 1964); *Resâ'il fi'l-luğa* (Bağdat 1964); *Sü'âlâtü Nâfi' b. el-Ezrak ilâ 'Abdillâh İbn 'Abbâs* (Bağdat 1968); *Mecdüddin İbnü'l-Esîr, el-Muraşşa' fi'l-âbâ' ve'l-ümmehât ve'l-benîn (ve'l-ebnâ') ve'l-benât ve'l-ezvâ' ve'z-zevât* (Bağdat 1391/1971; eser, İstanbul [1304] baskısında ve Christian Friedrich Seybold neşrinde [Weimar-Leipzig 1896; Amsterdam 1981] yanlışıyla Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'e nisbet edilmiştir); *İbn Düreyd, es-Serc ve'l-licâm* (Bağdat 1970); *Süyûtî, et-Ta'rîf bi-âdâbi't-te'lîf* (Bağdat 1969-1970); *İbn Dâvûd ez-Zâhirî, ez-Zehre* (II, Bağdat 1395/1975; I-II, Zerkâ 1406/1985, Nûrî Hammûdî el-Kaysî ile birlikte); *İbn Dürüsteveyh, Kitâbü'l-Küttâb* (Küveyt 1977, Abdülhüseyn el-Fetlî ile birlikte); *Halîl b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn* (I-VIII, Bağdat 1980-1985, Mehdî el-Mahzûmî ile birlikte; Beyrut 1408/1988; Kum 1414/1993); *Ebü Firâs el-Hamdânî, Divânü Ebî Firâs el-Ḥamdânî* (Amman 1983); *Fahreddin er-Râzî, Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-icâz* (Amman 1985, Muhammed Berekât ile birlikte); *Ebü'l-Berekât Kemâleddin el-Enbârî, Nüzhetü'l-elibbâ' fi ṭabaḳâti'l-üdebâ'* (Bağdat 1959; 3. bs., Zerkâ 1985); *İbn Berrî, Fi't-Ta'rîb ve'l-Mu'arreb (Ḥâşiyetü İbn Berrî 'alâ Kitâbi'l-Mu'arreb li'bni'l-Cevâliki)* (Beyrut 1985); *Ebü Hâtîm es-Sicistânî, Kitâbü'n-Naḥl* (Riyad 1985; Beyrut 1985); *Resâ'il ve nuşûş fi'l-luğa ve'l-edeb ve't-târîh* (Beyrut 1411/1991); *İbnü'l-Fâriz, Divân* (Ürdün 1985); *Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Keşfü'n-niḳâb 'ani'l-esmâ' ve'l-elḳâb* (Beyrut 1994); *Zemahşerî, el-Emkine ve'l-miyâh ve'l-cibâl* (Bağdat 1968).

Tercüme: Louis Gardet, *et-Tevfiḳ beyne'd-dîn ve'l-felsefe 'inde'l-Fârâbî* (Bağdat 1975); Louis Massignon, *Ḥiṭâṭü'l-Başra ve Bağdâd* (Beyrut 1981); *Ignazio Guidi, Muḥâḳarâtü fi târihi'l-Yemen*

ve'l-Cezîreti'l-ʿArabîyye ʿakble'l-İslâm (Beyrut 1986) (Sâmerrâî'nin telif, tahkik ve tercüme ettiği makale ve kitapların tam listesi için bk. Süreyhî, XI/3 [1431/2010], s. 91-132). Hüseyin Ali Ferhân el-Ukaylî, *ed-Dirâsâtü'n-naḥviyye ʿinde İbrâhîm es-Sâmerrâî* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (el-Câmiatü'l-Müstansırıyye külliyyetü'l-âdâb, Bağdat 2004).

BİBLİYOGRAFYA :

A'lamü'l-edebî'l-ʿArabîyyi'l-mu'âşır (haz. R. B. Campbell), Beyrut 1996, II, 693-696; Mahmûd Fehmî Hicâzî, *ʿİlmü'l-luġati'l-ʿArabîyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dâru Gureyib li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî), s. 317; Bâkir Emîn el-Verd, *A'lamü'l-ʿIrâkı'l-ḥadîş (1869-1969)*, Bağdad, ts. (Matbaatü ofseti'l-mînâ), I, 28-29; Ahmed el-Alâvine, *İbrâhîm es-Sâmerrâî ʿallâmetü'l-ʿArabîyyeti'l-kebir ve'l-bâhişü'l-ḥüccce*, Dimaşk 1422/2001, tür.yer.; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Muʿcemü'l-müʿellifin ve'l-küttâbi'l-ʿIrâkıyyîn*, Bağdad 2002, I, 58-70; M. Hayr Ramazan Yûsuf, *Muʿcemü'l-müʿellifine'l-mu'âşırîn: Vefeyâtü 1315-1424 (1897-2003)*, Riyad 1425/2004, I, 28-29; İyâd Sâlim Sâlih es-Sâmerrâî – Sabâh Alâvî Halef es-Sâmerrâî, "İbrâhîm es-Sâmerrâî ve ârâ'ühü fi'n-naḥvi'l-ʿArabî", *Mecelletü Câmî'ati Tikrit li'l-ʿulûmi'l-insâniyye*, XIII/10, Tikrit 2006, s. 118-178; Sabâh Alâvî Halef es-Sâmerrâî, "et-Tecdîd ve't-teysîr f'inde İbrâhîm es-Sâmerrâî", *Câmî'atü Sâmerâ Mecelletü Sürre men ra'â*, IV/11, Sâmerâ 2008, s. 154-172; Senâ Tâhir M. Osman en-Neftcî, "Te'emmülâtü'd-duktûr İbrâhîm es-Sâmerrâî fi'l-ebniyye ve'l-esvât fi kitâbihi Min Vaḥyi'l-Kur'ân", *Câmî'atü Mevşil Mecelletü't-terbiyye ve'l-ʿilm*, XVII/30, Musul 2010, s. 130-158; Abdullah b. Yahyâ es-Süreyhî, "ed-Duktûr İbrâhîm es-Sâmerrâî ʿâlimü'l-ʿArabîyye ve'l-luġati's-Sâmiyye", *el-Mesâr*, XI/3, Tunus 1431/2010, s. 91-132; Ali el-Kâsimî, "es-Sâmerrâî, İbrâhîm b. Aḥmed", *Mv.AU*, XII, 94-97.

ALİ BULUT

SAMSÂMÜDDEVLE

(صمصام الدولة)

Ebû Kâlicâr Samsâmü'd-devle ve Şemsü'l-mille Merzûbân b. Adudî'd-devle Fennâ Hüsrev b. Rükni'd-devle Hasan el-Büveyhî (ö. 388/998)

Büveyhî hükümdarı (983-987, 989-998).

353'te (964) doğdu. Babası Adudüddevele'nin ölümünden sonra ileri gelen ordu kumandanları ve devlet adamları vasiyeti üzerine oğlu Ebû Kâlicâr Merzûbân'a biat ederek onu Irak Büveyhî emîri ve emîrül-ümerâ ilân ettiler (372/983). Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh, Ebû Kâlicâr'ın hâkimiyetini onaylayarak ahidnâme, hil'at ve sancak gönderdi, kendisine Samsâmüddevele ve Şemsülmille lakaplarını verdi. Samsâmüddevele'nin Irak hükümdarlığı dönemi hâ-

nedan mensupları arasındaki savaşlar ve ayaklanmalarla geçti. Kendisi tahta çıktıktan sonra babasının vasiyeti gereği kardeşleri Ebû'l-Hüseyn Ahmed'i ve Ebû Tâhir'i Fars'a gönderdi. Ancak Samsâmüddevele'nin diğer kardeşi Şerefüddevele Şirzîl valilik yaptığı Kirman'dan hızlı bir şekilde hareket ederek onlardan önce Fars'a ulaştı ve Şiraz'ı ele geçirdi. Fars'ın tamamına hâkim oldu ve Samsâmüddevele'nin adını hutbeden çıkartarak kendi adına hutbe okutmaya başladı. O sırada Errecân'da bulunan Ebû'l-Hüseyn Ahmed oradan Ahvaz'a gitti. Ahvaz'da saltanatını ilân ederek Tâcüddevle lakabıyla kendi adına hutbe okuttu. Pek çok mal dağıtıp taraftar topladı. Basra'yı ele geçirip kardeşi Ziyâddevele Ebû Tâhir Firûzşah'a iktâ etti. Bunun üzerine Samsâmüddevele ona karşı babasının hâcibi Emîr Ebû'l-Hasan Ali b. Deb'aş kumandasında büyük bir ordu sevketti. Kardeşi Ebû'l-Hüseyn de Ebû'l-Eaz Dübeys b. Afîf el-Esedî komutasında bir ordu gönderdi, iki ordu Kurkûb denilen yerde karşılaştı. Samsâmüddevele'nin ordusu mağlûp oldu ve kumandanı Ebû'l-Hasan esir düştü (Rebûlevvel 373 / Ağustos 983).

Hânedan mensupları arasındaki savaşlar ve istikrarın bozulması bazı bölgelerin Büveyhîler'in elinden çıkması ile neticelendi. Adudüddevele zamanında Diyarbekir'de gizlenen Kürtler'in Humeydiyye kabilesine mensup Bâd (Bâz) lakaplı Ebû Abdullah (Ebû Şücâ) Hüseyin b. Düstek (İbnü'l-Esîr onun künyesini Ebû Abdullah olarak verir, ancak bazı Kürt dostlarının Bâz'ın Ebû Şücâ künyesini taşıdığını ve Ebû Abdullah Hüseyin'in Bâz'ın kardeşi olduğunu söylediklerini kaydeder, *el-Kâmil*, IX, 36). Adudüddevele'nin vefatını müteakip 373'te (983) gizlendiği yerden çıkarak Meyyâfârikin'i (Silvan), Diyarbekir'e bağlı merkezlerin büyük bir kısmını ve Nusaybin'i zaptederek Mervânîler adıyla anılacak devletin temellerini attı. Samsâmüddevele'nin Ebû Sa'd Behrâm b. Erdeşîr ve hâcib Ebû'l-Kâsim Sa'd b. Muhammed kumandasında gönderdiği orduları yenilgiye uğratan Bâd el-Kürdî, Musul'u ele geçirip Bağdat'ı tehdit eder hale geldi. Bunun üzerine Samsâmüddevele ileri gelen kumandanlarından Ziyâr b. Şehrâkeveyh'i malî ve askerî açıdan iyi teçhiz edilmiş kalabalık bir orduyla Musul'a sevketti. Ziyâr, Bâd el-Kürdî'yi mağlûp ederek (Safer 374 / Temmuz 984) Musul'dan çıkarmayı başardıysa da onu diğer bölgelerden çıkaramadı. Sonuçta Samsâmüddevele onunla anlaşma yaptı,

Diyarbekir'i ve Tûr Abdîn'in batı kısmını ona bıraktı. Mücadeleler Samsâmüddevele'nin hâkimiyetini bir hayli zayıflattı. Bu çekişmeler neticesinde 375 (985-86) yılında Bağdat'ta patlak veren Deylemlî Esfâr b. Kerdeveyh'in isyanı Samsâmüddevele için büyük bir tehlike teşkil etti. İleri gelen kumandanların ve bazı devlet adamlarının desteğini sağlayan Esfâr, Samsâmüddevele'yi iktidardan uzaklaştırıp Ebû Nasr b. Adudüddevele'yi Şerefüddevele'nin nâibi olarak emirliğin başına geçirmek istiyordu. Samsâmüddevele, Deylemlî kumandanı Pûlâd b. Menâzir ve Türk muhafız birliği sayesinde Esfâr'ın isyanını bastırmayı başardı. Esfâr, Ahvaz'a giderek Ebû'l-Hüseyn Ahmed'in hizmetine girdi.

Irak Büveyhî hükümdarlığı döneminde Samsâmüddevele'nin devletini tehdit eden unsurlardan biri de Karmatî tehlikesiydi. Nitekim 373 (983) yılında Bağdat yakınlarına kadar gelen Karmatîler'i ancak vergi ödeyerek geri çevirebildi. Fakat Rebûlevvel 375 (Ağustos 985) tarihinde Hecer Karmatîleri'nin İshak ve Ca'fer, Kûfe'yi işgal edip burada hutbeyi Şerefüddevele adına okutmaya başladılar. Karmatî liderleri ayrıca Bağdat'taki nâibleri Ebû Bekir b. Şâhaveyh'in serbest bırakılmasını ve Irak beldelerinden vergi toplamaya izin verilmesini talep ediyordu. Bunun üzerine Samsâmüddevele Deylemlîler, Türkler ve Araplar'dan oluşturduğu kalabalık orduyu hâcib Ebû'l-Fazl Muzaffer b. Mahmûd kumandasında onların üzerine gönderdi. Bağdat ile Kûfe arasındaki Câmiayn adlı yerde meydana gelen savaşta Karmatîler mağlûp oldu. Karmatîler'in Kûfe'den sevkettikleri ikinci ordu ise hâcib Beckem tarafından yine aynı yerde ağır bir hezimete uğratıldı. Bu yenilgi üzerine Karmatîler Kûfe'yi terkettiler.

Samsâmüddevele Uman'da otorite tesis etmeye muvaffak olduysa da bu çok kısa sürdü, kardeşi Şerefüddevele, Uman'a ordu sevk ederek bölgeyi yeniden kendi kontrolü altına aldı (374/984-85). Şerefüddevele daha sonra hâkimiyeti altındaki toprakları genişleterek 375'te (985-86) Ahvaz'ın bütün merkezlerini ele geçirdi. Ardından Basra'ya yürüyüp orayı da zaptetti. Irak'ta birçok şehir ve kasabanın vali ve yöneticileri, ileri gelen Deylemlî ve Türk kumandanları Şerefüddevele'nin huzuruna gelerek ona itaat arzettiler. Ardından Samsâmüddevele barış şartlarını görüşmek için elçilerini gönderdi. Barış teklifine ilk başta olumlu yaklaşan Şerefüddevele daha sonra anlaşmaktan vazgeçti ve Bağdat'a yürümek için hazırlıklara